

Οι εφαρμοσμένες επιστήμες –από την πολιτική τεχνολογία στη διακυβέρνηση της φύσης– στις Αρχές Φιλοσοφίας της Β' Τάξης του Γενικού Λυκείου*

Πέτρος Φαραντάκης, 3ο Γενικό Λύκειο Ηρακλείου Αττικής

Περίληψη

Οι συνηθισμένες μαθητικές αναγνώσεις των βιβλίων Φιλοσοφίας στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση έχουν σχεδόν ταυτίσει το περιεχόμενό τους με τον θεωρητικό θαυμασμό και με τις προϋποθέσεις για μια «ασφαλή» γνώση ή ενός βίου ηθικά ανεπίληπτου. Με την παρούσα εισήγηση θα προσπαθήσουμε να καταδείξουμε ότι το νέο βιβλίο Φιλοσοφίας της Β' Λυκείου (Βιοβιδάκης, Στ., Καρασμάνης, Β., & Τουρνά, Χ., 2007, Αρχές Φιλοσοφίας) πραγματεύεται τις πρακτικές διαστάσεις του φιλοσοφείν σε έναν κόσμο που μεταβάλλεται εν μέσω μηχανικών αξιών (αξιών της μηχανικής επιστήμης) και φυσικών εξελίξεων. Ειδικότερα, θα επιμένουμε στην ερμηνευτική αξιοποίηση των Κεφαλαίων εκείνων του βιβλίου, που αφήνουν αιχμές για μια διασύνδεσή τους τόσο με τον κυβερνοχώρο όσο και με τη νοητική και γνωσιακή μας φυσιογνωμία, μεγέθη συγκροσίμα με τις εξελίξιμες μορφές της «οργανωμένης» δημοκρατίας.

A. Οι φιλοσοφικές διαστάσεις των εφαρμοσμένων μαθησεων

Το βιβλίο αυτό, συγκρινόμενο με τα προγενέστερα του είδους του (Φαραντάκης, 2004) -εγχειρίδια, δηλαδή, Φιλοσοφίας για τη Β' και τη Γ' Τάξη Λυκείου- διαφέ-

---

* Εισήγηση στην Ημερίδα Σχολικών Συμβούλων Δ. Ε. Β' Αθήνας «Η αξιολόγηση στη διδακτική πράξη» (23 Φεβρουαρίου 2008) στο Θέατρο Κολεγίου Ψυχικού.

Ο κ. Πέτρος Φαραντάκης, δρ φιλοσοφίας, είναι Εκπαιδευτικός του 3ου Γενικού Λυκείου Ηρακλείου Αττικής.

ρει στο ότι συνδέει ζητήματα του στοχασμού με αρκετές πτυχές του πρακτικού βίου. Έτσι, προβληματισμοί ή διλήμματα που αναδύονται από την αναπρόσπερη νομή της τεχνολογίας, βρίσκουν εδώ τη φιλοσοφική τους αντιμετώπιση είτε αυτή πηγάζει από την κλασική αρχαιότητα είτε από τη νεωτερική εποχή. Ευτυχώς, κάτι τέτοιο δεν αποβαίνει εις βάρος της ανάδειξης των εσωτερικών εξελίξεων της ελληνικής ή της ευρωπαϊκής φιλοσοφίας. Τα θεμελιώδη ερωτήματα (Τι μπορώ να γνωρίζω, τι επιβάλλεται να πράξω και σε τι μου είναι επιτρεπτό να ελπίζω) διατρέχουν ολόκληρο το πνεύμα του βιβλίου, ενώ παράλληλα γίνονται αντικείμενο τέτοιας διαχείρισης, ώστε να συνυφαίνονται αναπόσπαστα με τις χρηστικότητες και τις προσδοκίες που προκύπτουν από τις επιστημονικές εξελίξεις. Τα τεχνικά και τα επιστημονικά επιτεύγματα, όπως διαφαίνεται στο σχολικό εγχειρίδιο, ξεκινούν από ένα σύστημα αξιών, το οποίο ως προς την πηγή έμπνευσής του παραπέμπει στην οπτική γωνία με την οποία θεωρούμε και αξιολογούμε αναγκαίες πλευρές του πολιτισμού. Μερικές από αυτές είναι η φύση, ο κυβερνοχώρος και η κοινωνική συμβίωση.

Με την παρούσα εισήγηση εστιάζεται το ενδιαφέρον μας σε τρία ενδεικτικά Κεφάλαια του παραπάνω βιβλίου, οι νοηματικές διαστάσεις των οποίων σηματοδοτούν το κλέος ή την παρακμή των εφαρμοσμένων μαθήσεων. Αυτά είναι: Το Τέταρτο Κεφάλαιο, που επιγράφεται: «Διερευνώντας την επιστήμη», το Πέμπτο Κεφάλαιο με τον τίτλο: «Ανακαλύπτοντας τον νου» και το Ένατο Κεφάλαιο, το οποίο ονομάζεται: «Μιλώντας για τον πολιτισμό». Όπως διαπιστώνεται από τις απόψεις και τον σχολιασμό τους που θα παρουσιάσουμε, οι συγγραφείς δεν προτείνουν, οριστικά ή απόλυτα, κάποιο φιλοσοφικό ελιξήριο. Καταθέτουν, αντίθετα, στην κρίση μας προτάσεις που υπόκεινται σε διαρκή έλεγχο ή σε αναθεώρηση. Κύρια συνιστώσα των προτάσεων αυτών είναι ότι η ανθρώπινη ευημερία δεν είναι σωστό να εκτιμάται αποσπασματικά ή αλλιώς με κριτήρια αποκομμένα μεταξύ τους ή με μη αναστρέψιμη ιεράρχηση (λ.χ. πάντα σε πρωτεύουσα θέση η οικονομία και μετά άλλες προτεραιότητες), αλλά να αντιμετωπίζεται ως συνθετικό προϊόν καταστάσεων και αδιαίρετων τρόπων ζωής. Θα μπορούσαμε μάλιστα βάσιμα να εικάσουμε ότι, κατά τους συγγραφείς, η ευημερία πρέπει να βιώνεται ως «αισθαντική ολότητα» και να μη συνιστά κατάκτηση κάποιας ξεχωριστής φυσικής κατάστασης.

Ξεκινώντας από το Τέταρτο Κεφάλαιο: «Διερευνώντας την επιστήμη», διαβάζουμε ανάμεσα στα άλλα (σ. 96) ότι: *Είναι γεγονός πως η νεότερη φιλοσοφία με κύριο εκπρόσωπό της τον Kant, στράφηκε με θαυμασμό προς το οικοδόμημα της νευτώνειας μηχανικής.* Αυτό, εν ολίγοις, σημαίνει ότι ο πολιτισμός του δέκατου όγδοου και του δέκατου ένατου αιώνα κινήθηκε γύρω από το μηχανιστικό

κοσμοείδωλο και την πειραματική μέθοδο, εισφορές που οφείλονται στον Νεύτωνα (1642 – 1727). Ως εκ τούτου, η παρατήρηση και ο πειραματικός έλεγχος των κοινωνικών γεγονότων και των θεωριών της φυσικής συνιστούν ωφέλιμες οδούς για την προσέγγιση της αλήθειας. Εξάλλου, οι επιστημονικές καινοτομίες του Νεύτωνα αποτελούν, στην περίπτωση αυτή, και του λόγου το αληθές. Με τα πειράματά του στη φύση του φωτός κατέληξε στο συμπέρασμα πως το λευκό είναι μια σύνθεση όλων των υπόλοιπων χρωμάτων. Έτσι, μια ακτίνα λευκού φωτός μπορεί να αναλυθεί σε ένα φάσμα χρωμάτων -με το ιώδες και το ερυθρό στα άκρα του- διερχόμενη μέσα από κρυστάλλινο πρίσμα. Παράλληλα, η σωματιδιακή φύση του φωτός, το ότι αυτό συντίθεται από στοιχειώδη σωματίδια (φωτόνια), κινούμενα με ασύλληπτη ταχύτητα σε ευθεία γραμμή, οφείλεται, ως ανακάλυψη, στις παρατηρήσεις του ίδιου του Νεύτωνα. Γνωρίζουμε, πάλι, πως ο Άγγλος φυσικός το 1672 εφηύρε το ανακλαστικό ή κατοπτρικό τηλεσκόπιο, με το οποίο παρατηρούσαν αποτελεσματικότερα το σύμπαν. Η συμβολή, από την άλλη πλευρά, του Kant (1724-1804) στα σύγχρονα φιλοσοφικά ρεύματα έγκειται και στο ότι προέβη στη διάκριση ανάμεσα στην αληθινή πραγματικότητα και στην αντιληπτή πραγματικότητα. Κάτι τέτοιο πρακτικά σημαίνει πως όταν προσπαθούμε, με την έλλογη νόηση, να μελετήσουμε την πραγματικότητα, η φύση της αλλάζει (Barrow, 2007). Σαφής προέκταση του συλλογισμού αυτού είναι ότι στιδήποτε αισθάνεται ή αντιλαμβάνεται πως καθίσταται πεδίο παρατήρησης, αλλάζει ως προς τη συμπεριφορά του, ακόμα και εμείς. Βέβαια, κατά τον Kant, ο ανθρώπινος νους διαθέτει προϋπάρχουσες υποδοχές βάσει των οποίων ταξινομεί τις πληροφορίες που συλλέγει για τον κόσμο. Αυτές οι εγγενείς υποδοχές καλούνται «κατηγορίες».

Σημαντική εξάλλου είναι η καταχώριση των συγγραφέων στο αυτό Κεφάλαιο (σ. 102), κατά την οποία στη φιλοσοφία του Karl Popper «... ενώ, για να επαληθευθεί μια υπόθεση, λογικά χρειαζόμαστε *άπειρα θετικά πειράματα* ή παρατηρήσεις, αντίθετα, για να διαψευστεί αυτή η υπόθεση, *ένα μόνο αρνητικό* πείραμα ή παρατήρηση είναι αρκετό». Καθιερώνεται, εκτός των άλλων, με τον τρόπο αυτό η προϋπόθεση πως η εργασία του επιστήμονα οφείλει να είναι ανοιχτή σε ενδελεχή εξέταση από τους ομολόγους του. Βλέπουμε μάλιστα ότι, κατά τα λεγόμενα του Popper, εάν μια θεωρία ισχύει, κάποια άλλα πράγματα δεν είναι δυνατόν να συμβαίνουν (Raphael, 2007). Το είδος της επιστήμης που εκτιμούσε ο Βιεννέζος φιλόσοφος είναι αυτό που μας αφήνει ζωτικό χώρο διάψευσής του. Κατά συνέπεια, τα προβαλλόμενα από τον ίδιο «μοντέλα» είναι οι ευκαιρίες για απρογραμμάτιστη ανακάλυψη, το αδέσμευτο πνεύμα και η διάνοηση που έχει τη δεξιότητα να ανακαλύπτει περισσότερα από όσα ερευνά.

Σε άλλο σημείο του Τέταρτου Κεφαλαίου (σ. 107) μνημονεύεται και ένα, μείζονος σημασίας, τμήμα της θεωρίας του φιλοσόφου της επιστήμης Thomas Kuhn (1922- 1996). Κατ' αυτό [... όταν μετά από μια επιστημονική επανάσταση ένα παλαιό «παράδειγμα» αντικαθίσταται από ένα νέο, το νέο «παράδειγμα» δεν έχει κοινό μέτρο με το παλαιό, γι' αυτό και η σύγκριση μεταξύ τους γίνεται προβληματική. Όλα έχουν αλλάξει: θεωρίες, νοήματα, κατανόηση του κόσμου]. Η θεώρηση αυτή επηρέασε ιδίως την κοινωνική σκέψη του όψιμου εικοστού αιώνα, επειδή κατ' ουσία ο θεμελιωτής της εισηγείται την ερμηνεία της επιστήμης ως ενός ιστορικού φαινομένου. Μπορούμε λοιπόν να πούμε ότι το «παράδειγμα» -ως το εκάστοτε κρατούν επιστημονικό μοντέλο- είναι ένας τρόπος για να βλέπει και να ερμηνεύει κάποιος τον κόσμο. Όταν ένα «παράδειγμα» δίνει τη θέση του στο επόμενο, οι θεωρητικές παραδοχές αλλάζουν άρδην. Τότε, μιλάμε για «ασυμμετρία» ('incommensurability'), τουτέστιν για τη χρήση νέας ορολογίας και γλώσσας, χωρίς προηγούμενο κοινό τόπο. Αξίζει να σημειώσουμε και την παντοδυναμία του «παραδείγματος» όσο αυτό κυριαρχεί. Θέματα καθημερινότητας που έχουν σχέση με τη μετάδοση της γνώσης, όπως είναι η εκλογή προσωπικού στα ερευνητικά ιδρύματα και πανεπιστήμια, η επιλογή ομιλητών στα συνέδρια, η προτίμηση συνεργατών στα επιστημονικά περιοδικά και σωματεία κ.ά., υπάγονται, κάθε φορά, στην ακοίμητη «φρουρηση» εκ μέρους του «παραδείγματος» που επικρατεί. Ο συντηρητισμός αυτός της υπάρχουσας πολιτισμικής κατάστασης δεν αποδίδεται στην τήρηση κάποιας αξιοκρατίας εκ μέρους της επιστημονικής ηγεσίας αλλά στο ότι αυτή δεν επιθυμεί να ανατραπεί από μια διαφορετική θέαση των πραγμάτων (Βαλλιάνος, 2001).

B. Η διαχείριση των φυσικών και νοητικών δυνάμεων

Μεταβαίνοντας στο Πέμπτο Κεφάλαιο: «Ανακαλύπτοντας τον νου» (σ. 118), διαβάζουμε ότι [... ειδικά η σύγχρονη φυσική επιστήμη έχει αποκτήσει τέτοια εξηγητική δύναμη, ώστε άλλες επιστήμες -όπως, λόγου χάριν, η βιολογία- να μπορούν να «μεταφραστούν» με όρους της φυσικής επιστήμης]. Σίγουρα η αντίληψη αυτή μπορεί να φαίνεται εξωφρενική ως προς τον δυναμισμό της φυσικής επιστήμης. Από την άλλη πλευρά, κανείς δεν μπορεί να κρύψει την έκπληξή του στα διαφαινόμενα εγχειρήματα της φυσικής να αναλαμβάνει επιθετικές συνεργασίες με άλλους, επιμέρους, επιστημονικούς τομείς πολλαπλών κατευθύνσεων. Έτσι, για παράδειγμα, καταβάλλεται η προσπάθεια εξιχνίασης του τρόπου λειτουργίας του ανθρώπινου εγκεφάλου μέσω της θεωρίας των υπερχορδών της θεωρίας, δηλαδή, που πιστεύει πως οι χορδές είναι τα στοιχειώδη στοιχεία που συνιστούν τα

δομικά υλικά της ύλης, χωρίς, ωστόσο, η θεωρία αυτή να έχει πειραματικά ελεγχθεί. Αυτό με την έννοια ότι δεν υφίσταται πρόβλεψη που θα μπορούσε να επιβεβαιωθεί ή να διαψευσθεί μέσω των δυνατοτήτων των γήινων επιταχυντών. Παράλληλα, έχουμε τη γνωστή μέθοδο υπερηχογραφίας Doppler για τη διάγνωση ασθενειών ή της κύησης. Αυτή, ως γνωστόν, βασίζεται στο φαινόμενο που παρατηρείται από την αλληλεπίδραση ενός ακίνητου δέκτη και μιας κινούμενης ηχητικής πηγής. Δεν λείπουν, βέβαια, και οι πρόσφατες, πιο απτές εφαρμογές της φυσικής στη βελτίωση τόσο της ατομικής όσο και της συλλογικής ζωής. Φαινή απόδειξη αποτελούν οι ακτίνες λέιζερ με μια μεγάλη εμβέλεια χρήσης τους, από τις χειρουργικές επεμβάσεις μέχρι τη διάνοιξη σπηραίων (Γραμματικάκης, 2006).

Η διάταξη του υλικού στο παρόν βιβλίο είναι με τέτοιο τρόπο διαμορφωμένη που δεν θα μπορούσε να μη γίνει λόγος για τους ηλεκτρονικούς υπολογιστές. Πιο συγκεκριμένα (σ. 126), αναφέρεται ότι έχει προταθεί ένα μοντέλο ανθρώπινης συνείδησης και σώματος, το οποίο παρομοιάζει τη συνείδησή μας με το λογισμικό (software) ενός υπολογιστή. Εκείνο, με άλλα λόγια, που ονομάζουμε: «ψυχή», «πνεύμα» ή «νου» αντιστοιχεί προς το σύνολο των λειτουργιών επεξεργασίας των «εισερχόμενων δεδομένων» ή «εισροών» (input) και «παραγωγής αντιδράσεων» ή «εκροών» (output), ενώ αυτό που αποκαλούμε: «σώμα» ανταποκρίνεται προς το υλικό από το οποίο είναι κατασκευασμένος ο υπολογιστής (hardware) (σ. 126). Ας αναφερθεί εδώ ότι εκείνος που πρώτος μίλησε για έναν τέτοιο συσχετισμό ήταν ο René Descartes, ο οποίος τόνισε πως το ανθρώπινο σώμα λειτουργεί όπως ακριβώς τα επιμέρους εξαρτήματα μιας μηχανής. Οι συγγραφείς του βιβλίου δεν φαίνονται να δέχονται αβίαστα τον παραλληλισμό αυτό. Στις επιφυλάξεις που διατυπώνουν, όμως, δεν αναφέρεται ρητά μια ειδοποιός διαφορά: Η ύπαρξη συναισθημάτων στους ανθρώπινους οργανισμούς. Η διαφορά αυτή μας αναγκάζει να μιλάμε για συμπεριφορά, με κίνητρα και πρόθεση, η οποία ενυπάρχει στο ανθρώπινο ον και για απλές αντιδράσεις στους ηλεκτρονικούς υπολογιστές, που είναι ήδη προγραμματισμένες από την ανθρώπινη παρέμβαση (Ευαγγέλου, 1993).

Οι συλλογισμοί αυτοί εμμέσως θίγουν και το θέμα της προσωπικής μας ταυτότητας. Κατατίθενται (σ. 130) ως γενικότεροι προβληματισμοί ερωτήματα του τύπου: Πώς γίνεται ένα πρόσωπο να αλλάζει από τη γένεση μέχρι τον θάνατό του και όμως να παραμένει το ίδιο; Σε τι συνίσταται η σταθερή ταυτότητά μας; Ποιος είναι ο φορέας εκείνων των γνωρισμάτων που μας κάνουν να ξεχωρίζουμε όχι μόνο από τα λοιπά όντα αλλά και ειδικότερα από τους άλλους ανθρώπους; Σήμερα γνωρίζουμε ότι εάν υπάρχει ένας λόγος για τον οποίο κάνει θραύση η γνω-

στική ή γνωσιακή θεραπεία στην αντιμετώπιση του άγχους, τούτο οφείλεται στο ότι προσπαθούμε, έστω και κατά προσέγγιση, να γνωρίσουμε βαθύτερα την προσωπική μας ταυτότητα. Η γνωσιακή λεγόμενη ψυχοθεραπεία (η πιο σύντομη σε διάρκεια και πρακτικότερη στα αποτελέσματα που υπόσχεται από τα υπόλοιπα είδη ψυχοθεραπείας) εκπαιδεύει το υποκείμενο να εξισορροπεί τον στρεβλωμένο τρόπο σκέψης του. Παράλληλα, αποβλέπει στον σχηματισμό ενός ρεαλιστικού τρόπου αντίληψης των ανθρωπινων προβλημάτων, τα οποία πολύ σπάνια είναι απόλυτα αμελητέα ή απόλυτα καταστροφικά. Εξάλλου, στους ειδικούς της ψυχικής υγείας είναι γνωστή η διαταραχή της «αποπροσωποποίησης» κατά την οποία το υποκείμενο, κάτω από εξακριβωμένες ή ανεξακριβώτες συνθήκες, «χάνει» τον εαυτό του, τουτέστιν δεν έχει σαφή συνείδηση για το ποιος είναι. Στις μέρες μας, που οι πολυπολιτισμικές δομές συνεπάγονται ένα νέο είδος κοινωνικοποίησης εκ μέρους του ατόμου, το πρόβλημα της προσωπικής ταυτότητας γίνεται ολοένα και πιο περίπλοκο. Όπως ένα σώμα δεν απαρτίζεται, όλως αθροιστικά, μόνον από τα φυσιολογικά και τα ανατομικά του μέρη, αλλά και από «κάτι άλλο» έτσι και η προσωπικότητά μας δεν είναι αποκλειστικά αυτή που φαίνεται ή εκδηλώνεται σε δεδομένες συνθήκες. Συμπληρώνεται από ένα άυλο ταμείο στοχασμών και ενεργειών που παραμένουν δυνάμει ενεργά. Παραφράζοντας, λοιπόν, τη ρήση του Spinoza: *Ελεύθερο ονομάζουμε εκείνο που υπάρχει και δρα μόνο μέσα από την αναγκαιότητα της φύσης του*, θα μπορούσαμε να πούμε πως προσωπική ταυτότητα είναι ό,τι στην προσωπικότητά μας υπάρχει και εξελίσσεται ελεύθερα στην προσπάθειά του να ανταποκριθεί στα ψυχοβιολογικά και περιβαλλοντικά του ερεθίσματα.

Γ. Τα συμπτώματα της πολιτισμικής κρίσης

Στο Ένατο Κεφάλαιο του βιβλίου: «Μιλώντας για τον πολιτισμό» (σ. 223) τονίζεται, μεταξύ άλλων, ότι ο άνθρωπος είναι το μόνο ον το οποίο παράγει πολιτισμό. Δηλαδή έχει την ικανότητα να [...δημιουργεί κώδικες επικοινωνίας και ηθικής, να ζει σε κάποια κοινωνία υπακούοντας στους νόμους της, να φτιάχνει πόλεις, να δημιουργεί τέχνη, επιστήμη, φιλοσοφία, τεχνολογία]. Τώρα, ωστόσο, περισσότερο παρά ποτέ, ο άνθρωπος έχει συνειδητοποιήσει την αβέβαιη ισχύ του έλλογου μέρους του. Ζει και δημιουργεί θέτοντας σε δοκιμασία παρατηρήσεις που πηγάζουν από τη φιλοσοφική, νομική και τεχνολογική του παιδεία, χωρίς η γένεση νέων τρόπων βίου να συμβάλει στη βαθύτερη γνώση των συνθηκών ζωής που είναι, σε μεγάλο βαθμό, ανεξέλεγκτες. Όσο και εάν υιοθετήσουμε την άποψη του Νίτσε, κατά την οποία *η αλήθεια είναι μια ψευδαίσθηση χωρίς την*

οποία το ανθρώπινο είδος δεν θα μπορούσε να επιβιώσει, δεν παύουμε να ομολογούμε πως η εργασιακή ανία για τον άνθρωπο των πόλεων έχει πλέον καταστεί ακούσια δέσμευση, οι ιατρικές πρακτικές υποκύπτουν στην οργανική υπεραπλούστευση και οι μοντέρνες δημοκρατίες έχουν πλέον εισέλθει σε ένα χάος αδιευκρίνιστης νοσογραφίας. Ο πολιτισμός μας, συνιστώντας ιδιουσυγκρασιακή μίξη φυλών και νοοτροπιών, δεν φαίνεται τόσο προικισμένος να ικανοποιεί την ασίγαστη διάθεσή μας για ιδιωτικότητα και για αποφυγή κάθε είδους διαγνωστικής και αναγνωριστικής μας ταξινόμησης (Φαραντάκης, 2006). Προ πολλού, έχουμε περάσει από την επαρκή αντικειμενικότητα στην υπερβολική αντικειμενικότητα, εφόσον οι συμπεριφορές μας τροφοδοτούνται αντίστοιχα από την άμπωτη και την παλίρροια της προσωπικής επιθυμίας και της εμβόλιμης χρείας.

Οι θεωρήσεις μας, εθισμένες σε ακολουθίες σχήματος: αιτίου - αποτελέσματος, απαιτούν διορθωτική πράξη. Αντί η κατανόηση της φύσης να συμπληρώνει τη σύλληψη του πρωτοτύπου που είναι ο άνθρωπος, συμβάλλει στη συνθετότερη αντίληψη της ίδιας. Οι εμπόλεμες συρράξεις, η άνιση κατανομή του πλούτου και τα πολιτειακά αδιέξοδα, από μόνα τους δείχνουν τη δυσλειτουργική συναλλαγή μεταξύ των ανθρώπων. Οι φόβοι για την έλευση του βιονικού ανθρώπου συνοδεύονται, εδώ και καιρό, από την αντικατάσταση της συμμετοχής μας στην κοινοτική φιλικότητα με την απλή συνένευσή μας σε αυτήν, ενώ οι βλέψεις για αναγέννηση ή ανανέωση κλασικών αξιών υποχώρησαν σε αντιπαραθέσεις συγκρητισμού. Στο ίδιο Κεφάλαιο διαβάζουμε ότι: *Ο πολιτισμός είναι ένα πολύπλοκο και πολυποίκιλο σύστημα, που δεν μπορεί να γίνει κατανοητό με έξω από αυτόν αξίες, νοοτροπίες και κανόνες* (σ. 227). Ειδικότερα, στους πολιτισμούς στους οποίους ανήκουμε, μιλάμε για μεγαλύτερη αυτονομία του υποκειμένου, η οποία σχετίζεται με νέες καταναλωτικές πρακτικές, δραστικές επιχειρηματικές πρωτοβουλίες και με την απομάκρυνση από την κανονιστική ηθική. Με λίγα λόγια, ο πολιτισμός μας είναι σταθερά κατασκευαστικός. Κατασκευάζει οικοδομήματα, μηχανές, συμπεριφορικούς τρόπους και γένη πολιτικής οικονομίας. Αυτή, ωστόσο, η ανάπτυξη, όσο κι αν φαίνεται χρηστική, δεν παύει να μεταποιεί τον άνθρωπο σε περισσότερο «ανόργανο» ον. Τα σύγχρονα επιτεύγματα, υπερτιμημένα ως προς τις δυνατότητες και υποτιμημένα ως προς τις εκτροπές τους, οδηγούν συμπαγείς πλειοψηφίες να πιστέψουν πως είναι αφόρητα κυρίαρχες έναντι διαφωνούντων μειοψηφιών. Ωστόσο, βλέπουμε και το εξής παράδοξο: όσο ένας βαθμός πολιτιστικής υποκρισίας είναι απαραίτητος για τη διατήρηση των ίδιων των θεσμικών δομών, άλλο τόσο η διαφάνεια και η ισηγορία είναι αναγκαίες για τις δομές αυτές προκειμένου να μην καταρρεύσουν πρόωρα.

Τέλος, στην εισήγηση αυτή δεν θα μπορούσε να μην γίνει αναφορά σε δύο Νεοέλληνες διανοητές που, για πρώτη φορά, μνημονεύονται σε σχολικό εγχειρίδιο (σ. 253) λόγω της προσφοράς τους στην ιστορία των ιδεών. Πρόκειται για τον Παναγιώτη Κονδύλη (1943-1998) και τον Κορνήλιο Καστοριάδη (1922-1997). Ο Παναγιώτης Κονδύλης, μελετώντας την εξέλιξη των δυτικών κοινωνιών των τελευταίων εκατόν πενήντα ετών, έδειξε πως ο εκφυλισμός του αστικού τρόπου σκέψης και ζωής συμπορεύτηκε με τη διαμόρφωση των μεταμοντέρνων ιδεολογημάτων και στάσεων. Ανέλυσε, επίσης, τις πολιτικές ανακατατάξεις που σημειώθηκαν κατά τη μετάβασή μας στη μαζική δημοκρατία από τον κλασικό φιλελευθερισμό. Τέλος, μελέτησε τις αλλαγές που επέφεραν στην κοινωνική και την προσωπική ζωή η τεχνική, ο τωρινός καταμερισμός εργασίας και τα κινήματα της νεολαίας. Ο Καστοριάδης, παράλληλα, αρνείται την ύπαρξη ντετερμινισμού όσον αφορά στην κοινωνική αλλαγή και δεν δέχεται οποιαδήποτε προδιαγεγραμμένη πορεία της κοινωνίας, καθώς πιστεύει ότι αυτή είναι μια συνεχής, εκ του μηδενός, δημιουργία. Ότι τον ενοχλούσε αποτέλεσε πηγή έμπνευσης για το έργο του, δηλαδή η «γενικευμένη ψευδοσυνείδηση», η «απουσία κριτικής σκέψης», η «κυριαρχία των μέσων ενημέρωσης», η «απάθεια και η συννεοχή του κοινού σε όλα όσα συμβαίνουν». Όλα αυτά τον βοήθησαν, επίσης, να εξετάσει τη δημοκρατία ως διαδικασία και ως πολίτευμα. Στήριξε, επίσης, την άποψη ότι η «οικολογία» δεν είναι επιστημονική αλλά πολιτική. Η επιστήμη, τόνιζε, είναι ανίκανη, ίσως και αναρμόδια προσθέτουμε εμείς, να θέτει τα όρια και τους σκοπούς της. Κατά συνέπεια, η «οικολογία» ως όραμα εφαρμογής προϋποθέτει πολιτική βούληση. Ταυτόχρονα, η διαμόρφωση της οικολογικής συνείδησης είναι θέμα ορθής αντίληψης για τη φύση της «αυτονομίας». Ο Καστοριάδης προσδιόριζε την «αυτονομία», την αληθινή, καθώς έλεγε, ελευθερία, ως αυτοπεριορισμόν, αναγκαίον όχι μόνον στους κανόνες της ενδοκοινωνικής συμπεριφοράς αλλά και στις συμβάσεις που υιοθετούμε για τη στάση μας προς το περιβάλλον.

Εντελώς κατά προσέγγιση, παρουσιάσαμε τη φυσιογνωμία του νέου βιβλίου Φιλοσοφίας για τη Β' Λυκείου και μάλιστα ό,τι από αυτήν έχει συνάφεια με την κατατομή του σύγχρονου πολιτισμικού σχήματος. Παρά τις όποιες ατέλειες που αναμφίβολα το βιβλίο και η παρούσα εισήγηση περιέχουν, πιστεύουμε ότι, σε κάθε περίπτωση, ένα τέτοιο ή παρόμοιο εγχειρίδιο, ακόμα και εάν δεν είχε γραφεί, έπρεπε να επινοηθεί, με το σκεπτικό ότι ανατέμνει φιλοσοφικά την επιστημονικότητα, υιοθετώντας την κληρονομιά του Διαφωτισμού. Είναι σαφές πως στις σελίδες του βιβλίου αποθεώνεται η έκρηξη της ανθρώπινης βούλησης και αναδύεται η λογική οίηση ως μέθοδοι οι οποίες στηρίζουν κοσμοθεωρήσεις. Και τούτο επειδή αποσιωπάται ή μάλλον δεν τονίζεται επαρκώς η μεταφυσική πραγ-

ματικότητα της ανθρώπινης φύσης. Πολλά κεφάλαια θα είχαν σίγουρα λάβει άλλη τροπή, εάν είχαμε αποδεχθεί τον άνθρωπο ως κατ' ουσίαν ένα πνευματικό όν, του οποίου η φύση και ο «προορισμός» μπορούν να εκπληρωθούν μέσα από την πραγματοποίηση των δυνατοτήτων εκείνων που βρίσκονται πέραν από το σύστημα του ορθολογισμού. Η αντίληψη αυτή απομυθοποιεί την ιδέα πως ο άνθρωπος μπορεί να είναι ανθρώπινος ξέχωρα από το θεϊόν (Sherrard, 1994). Με την προοπτική αυτή η απόδοση της ύπαρξής μας σε κάποιο ποιητικό Αίτιο παρουσιάζει το εξής καινοφανές: επιβεβαιώνει το τεράστιο χάσμα μεταξύ Θεού και δημιουργίας του κόσμου, που, ωστόσο, γεφυρώνεται από την ίδια την πράξη της δημιουργίας. Μια τέτοια ερμηνευτική πρόκληση καλό θα ήταν να αποτελέσει ερέθισμα για τη συγγραφή του επόμενου σχολικού εγχειριδίου Φιλοσοφίας για το Λύκειο.

Βιβλιογραφία

- Βαλλιάνος, Π. (2001). *Η επιστημονική επανάσταση και η φιλοσοφική θεωρία της επιστήμης. Ακμή και υπέρβαση του θετικισμού*. Πάτρα: Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.
- Barrow, J. (2007). *Άπειρο. Τα Μαθηματικά της αθανασίας*, μτφ. Ε. Πισσία. Αθήνα: Τραυλός.
- Βιοβιδάκης, Στ., Καρασιμάνης, Β., & Τουρνά, Χ. (2007¹). *Αρχές Φιλοσοφίας της Β' Τάξης του Γενικού Λυκείου* (Θεωρητική κατεύθυνση). Αθήνα: Ο.Ε.Δ.Β.
- Γραμματικάκης, Γ. (2006). *Η αυτοβιογραφία του φωτός*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.
- Ευαγγέλου, Ι. (1993). *Εγκέφαλος ανθρώπινος και ηλεκτρονικός. Πολυπρισματική θεώρηση δύο ετερόκλητων οργάνων πληροφορικής*. Αθήνα: Σαββάλας.
- Raphael, F. (2007). *Πόππερ*, μτφ. Ι. Σταροπούλου. Αθήνα: Ενάλιος.
- Sherrard, Ph. (1994). *Ο βιασμός του ανθρώπου και της φύσεως. Διερεύνηση των αρχών και των συνεπειών της σύγχρονης επιστήμης*, μτφ. Ι. Ροηλίδη. Αθήνα: Δόμος.
- Φαραντάκης, Π. (2004). Η έννοια της πληροφορίας και το βιβλίο της Φιλοσοφίας της Γ' Λυκείου (Κ. Κατσιμάνη & Ε. Ρούσσου, 1991⁷, Αθήνα). Στο Π. Φαραντάκης: *Varia philosophica. Για την παράδοση και τη νεωτερικότητα* (σσ. 65-90). Κατερίνη: Επέκταση.
- Φαραντάκης, Π. (2006). Το λυκόφως του πόνου και η ανεσιτότητα της ύπαρξης. Στο Π. Φαραντάκης: *Lapsi Linguae. Το Χρονικό μιας Αδογματίστης Σκέψης* (σσ. 65-75). Αθήνα: Ψηφίδα.